

ברכת אב

הרב ישראל אריאל שליט"א
ראש מכון המקדש

לכבוד :

בן יקיר

הרב שמואל אריאל שליט"א

רוב שלום מציון וירושלים !

שמחתי באומרים לי - הנה יצא ספר נוסף מתחת יד קולמוסו של הבן שמואל הי"ו, המברר שאלות יסוד בעניין השתלשלות התורה שבעל פה.

המושג 'תורה שבעל פה' ממתין לבירור יסודי, שכן בשפת העם הוא מושג בעל משמעות רחבה. פעמים נדמה, שכל מה שכתוב במדרש ובתלמוד, ואולי גם בכתבי ראשונים ואחרונים - הכל הוא בגדר 'תורה שבעל פה'. אולם המושג הוא בעל משמעויות שונות, ובכל מקום הוא טעון הגדרה בגבולותיו הנכונים - לעיתים משמעו היא רחבה, וכוללת גם את לימודם של חכמים, אך לא פעם משמעותו מתייחדת דוקא למסורה מסיני. על כל פנים, התורה שבעל פה היא יסוד ההלכה ולא ייתכן קיום תורה בלעדיה, וכבר בא "נכרי אחד לפני שמאי; אמר לו: כמה תורות יש לכם? אמר לו: שתיים – 'תורה שבכתב' ו'תורה שבעל פה'. אמר לו: שבכתב - אני מאמינך, ושבעל פה - איני מאמינך. גיירני על מנת

שתלמדני תורה שבכתב. גער בו והוציאו בנזיפה" (שבת לא, א). לאחר מכן בא הגוי לפני הלל – וגייר אותו, לאחר שהסביר לאותו נכרי, שאי אפשר לתורה שבכתב בלי ההסבר של התורה שבעל פה – כפי שקיבלנו ממשה רבינו וכפי שלמדו חכמי הדורות – והרי היא בבחינת 'נשמה' לתורה בכתב. הדברים ארוכים וטעונים הסברה והגדרה, כי האמונה בתורה שבעל פה היא מיסודות אמונת ישראל.

דומה, שדווקא בדורנו, המתכנס לארץ ישראל לאחר חורבן בית ראשון ושני, ולאחר אלפיים שנות גלות ופזורה, רדיפות ושמדות, זו השעה הנכונה לכנס את יסודות התורה שבעל פה, ועקרונות הלימוד שהנחו את חכמינו ז"ל מאז משה רבינו עד היום. ארץ ישראל כיום הפכה בחסדי ה' למרכז גדול לתורה, שקשה למצוא לו אח ורע מבחינה כמותית לעומת מה שראתה הארץ בדורות עברו. אך דומה שצריך גם להכין את עולם התורה לעניין האיכותי, היינו, לחזור אל השורשים הלימודיים כפי שהיו בתקופת משה רבינו והנביאים, וכפי שלמדו חכמי ישראל תורה בעת שישבה הסנהדרין בלשכת הגזית, וכפי שנלמדה התורה בזמן התנאים והאמוראים.

לשם כך צריך להגדיר הגדרות נכונות, כדי לשמור על התורה בטהרתה כפי שניתנה למשה מסיני. שיטת הלימוד המקובלת כיום אצל מחברים לא מעטים, דומה, שהיא נעדרת כללים וגדרים מחייבים, ופעמים שמורי ההוראה בונים הרבה על 'סברא', מדמים "מילתא למילתא" (יבמות קט, ב) ופוסקים על פי כללים חדשים. יש הפוסקים הלכה על פי הבנתם ברמב"ם, יש פוסקים לפי הבנתם ב'מרוך', ויש פוסקים לפי הגר"א. יש גם הפוסקים הלכה בהתאם להשתייכות עדתית – חסידית, ליטאית וכד', ויש הפוסקים הלכה על פי 'השקפות' המהלכות בכל דור – דור דור והשקפותיו. שלא לדבר על ה'מתקדמים' למיניהם, הפוסקים הלכה מסברת הלב, לפי צורכי השעה תוך ביסוס קלוש על מאמרי חז"ל.

קיימת, אפוא, סכנה ממשית להמשכיות התורה כפי שניתנה בסיני וכפי שנלמדה על ידי חז"ל. מכאן החשיבות של בירור כללי הלימוד שיסודם בסיני וחזרה ושינון של כללים אלה. כאמור, גדרים רבים נפרצו בימינו, ולא תמיד ברור הקשר בין ה'תורה' כפי שהיא מתפרשת בימינו לבין הפוסקים ב'תורה שבכתב' כפי שניתנה ממשה רבנו, או לדעת חז"ל על פי ה'תורה שבעל פה'.

מכאן התרומה הגדולה של הספר 'נטע בתוכנו', אשר כשמו – כן הוא, כלשון ברכת התורה – 'וחיי עולם נטע בתוכנו'. תורת ישראל הנצחית תקיים כשהיא תוגבל בכללים מוגדרים, כך תשמור התורה שבעל פה על מעמדה – כפי שניתנה למשה מסיני, ותמשיך להיות תורת חיים. איסוף ובירור שיטות הראשונים בעניין המסורה מסיני ויסודות דרכי

הלימוד של חז"ל, חשיבותו רבה ללומדי התורה ובמיוחד למורי ההוראה, דבר שיסייע להחזיר עטרה ליושנה.

דומה שעל עבודה כעין זו התכוונו חז"ל באבות דרבי נתן (פרק יח) בדברם על שיטת הלימוד של רבי עקיבא, שם קורא עליו רבי יהודה הנשיא: 'אוצר בלום'. "למה רבי עקיבא דומה? לפועל, שנטל קופתו ויצא לחוץ; מצא חיטים - מניח בה, מצא שעורים - מניח בה, עדשים - מניח בה. כיון שנכנס לביתו - מברר חיטים בפני עצמן, שעורים בפני עצמן, עדשים בפני עצמן. כך עשה ר' עקיבא ועשה כל התורה טבעות טבעות". בפרקי הספר שלפנינו כינס בננו – הרב שמואל אריאל שליט"א - דברי ראשונים ואחרונים להבנת שיטת הלימוד של חז"ל, ועשה מלאכה יקרת ערך, בכך, שכינס דברים מפורזים מים התלמוד והראשונים ועשה מהן 'טבעות טבעות'. אין לנו, אפוא, אלא לברכו בברכה שנצטוונו על ידי יעקב אבינו: "בך יברך ישראל לאמור: ישימך אלהים כאפרים וכמנשה". 'בך' - דרשו דורשי רשומות: כ"ב האותיות שבלשון הקודש, כי שם מצויות כל הברכות האפשריות.

ספר זה שלפנינו, פותח מטבעו פתח לדיון ומעורר למחשבה. ברשות המחבר אתייחס לשאלה, שדן בה במהלך הספר, ובכך אוסיף גרגיר לתוכנו. בפרק יא נדונה השאלה - מה המקום ל'סברא' בדברי חכמים? האם ה'סברא' קודמת ל'דרשה' או ההיפך? כדוגמא לדבר, מובא הויכוח בין בני בתירא לבין הלל הזקן בעניין הקרבת קרבן פסח שחל בשבת. תוכן הויכוח מתואר בפסחים סו, א: "הלכה זו נתעלמה מבני בתירא [נשיאים היו' - רש"י]. פעם אחת חל ארבעה עשר להיות בשבת, שכחו ולא ידעו אם פסח דוחה את השבת אם לאו... שלחו וקראו להלל. אמרו לו: כלום אתה יודע אם הפסח דוחה את השבת אם לאו? אמר להם: וכי פסח אחד יש לנו בשנה שדוחה את השבת? והלא הרבה יותר ממאתיים פסחים יש לנו בשנה שדוחין את השבת... אמר להם: נאמר 'מועדו' בפסח, ונאמר 'מועדו' בתמיד... ועוד, קל וחומר הוא... מיד הושיבוהו בראש ומינהו נשיא עליהם... התחיל מקנטרן בדברים, אמר להן: מי גרם לכם שאעלה מבבל ואהיה נשיא עליכם - עצלות שהיתה בכם, שלא שמתם שני גדולי הדור שמעיה ואבטליון!" המעשה מעורר תמיהות רבות, וכגון, שאלת הירושלמי שבת (פרק יט, א): "והלא אי אפשר לשני שבועות [ארבע עשרה שנה] שלא חל ארבעה עשר להיות בשבת!" כיצד

אם כן שכחו נשיאי הסנהדרין הלכה שהתקיימה בימיהם פעמים אחדות. הרי אפילו הקהל כולו זכרו את ההלכות המיוחדות ביום זה, ו"כל מי שהיה פסחו טלה - היה תוחב את הסכין בגיזתו, גדי - היה קושרה בין קרניו", איך יתכן שגדולי הדור שכחו הלכה, שפשוטי העם זוכרים אותה. גם התנהגותו של הלל הידוע בענוותו תמוהה, כי הנה כאן שכח את מידת חסידותו הידועה - ו"התחיל מקנתרן בדברים"?

בירושלמי פסחים (פרק ו, א) מובא שהלל ניהל ויכוח עם בני בתירה להוכיח את שיטתו על פי המידות שהתורה נדרשת בהן, ואילו הם - מצאו פירכא לכל תשובותיו. באבות דרבי נתן (פרק לז) מוסיפים חז"ל, ש"שבע מידות דרש הלל הזקן לפני בני בתירה, אלו הן: קל וחומר. וגזירה שוה. בנין אב מכתוב אחד. ובנין אב משני כתובים. מכלל ופרט מפרט וכלל. כיוצא בו במקום אחר. דבר הלמד מענינו". ומסקנת הירושלמי: "אף על פי שהיה יושב ודורש להן כל היום - לא קיבלו ממנו. עד שאמר להן: יבוא עלי! כך שמעתי משמעיה ואבטליון! כיון ששמעו ממנו כן - עמדו ומינו אותו נשיא עליהן". הדבר תמוה: שבע דרשות על פי שבע מידות לא הספיקו להכריע את ההלכה, ואילו שמועה אחת מפי שמעיה ואבטליון דיה לקבוע הלכה להקריב קרבן פסח בשבת! - על מה ולמה?

אולם בני בתירה עלו מבבל, מאזור נציבין, שם היה מרכז של תורה כמאה שנה לפני החורבן (ראה קידושין י, ב). שושלת זו הוציאה מקרבה כמה חכמים בשם רבי יהודה בן בתירה, וחלקם נודעו בזמן היות הבית על מכוננו (ראה פסחים ג, ב; עם זאת, היה גם חכם בשם רבי יהודה בן בתירה, שחי כמאה שנה לאחר החורבן, ושייך לאותה שושלת - כמובא בספרי ראה פיסקא פ) ואף הוקמה שם ישיבה בראשות משפחה זו, כמובא בסנהדרין לב, ב: "צדק צדק תרדוף" - הלך אחר חכמים לשיבה... אחר רבי יהודה בן בתירה לנציבין". לבני בתירה אלה, היתה שיטה, שכל הלכה צריכה להיות מיוסדת על הסברה. ידוע הוא המעשה המובא בראש השנה כט, ב; והיה זה לאחר החורבן: "פעם אחת חל ראש השנה להיות בשבת והיו כל הערים מתכנסין [לשמוע תקיעת שופר בשבת על פי החלטת רבי יוחנן בן זכאי נשיא הסנהדרין]. אמר להם רבן יוחנן בן זכאי לבני בתירה [גדולי הדור היו - רש"י]: נתקע! - אמרו לו: נדון [מוכרחים לברר קודם את ההלכה מכוח הסברה - האם לתקוע בשופר בשבת. כך הרי נהגו בני בתירה עם הלל בעניין קרבן פסח]! - אמר להם: נתקע ואחר כך נדון. לאחר שתקעו אמרו לו: נדון! - אמר להם: כבר נשמעה קרן ביבנה, ואין משיבין לאחר מעשה". ידע רבי יוחנן בן זכאי, כי בני בתירה יקיפו את החלטת הסנהדרין בקושיות וסברות - כ"תנורו של עכנאי" (בבא מציעא נט, ב) לפיכך אמר - קודם נתקע כהחלטת הסנהדרין ואחר כך נדון.

זו, אפוא, הסיבה, ש"שכחו – בני בתירא – ולא ידעו אם פסח דוחה את השבת". נשיאי הסנהדרין לא שכחו, חלילה, את עצם הדין, שהרי אפילו עמי ארצות בזמנם ידעו את הלכות קרבן פסח בשבת, אלא שכחו את המקור בתורה המתיר הקרבת קרבן פסח בשבת, ולא רצו לקיים את הפסח בלי לברר את המקורות על פי דרשות הפוסקים. הלל ניסה להוכיח את שיטתו והביא כל דרשה אפשרית, אלא שבני בתירא הפריכו את דרשותיו מכוח הסברא. עד שאמר להם: "יבוא עלי! כך שמעתי משמיעה ואבטליון!" רצונו לומר: דרשת הפסוק – חשובה; כוח הסברא – אף הוא חשוב, אך ה'קבלה' ממשה רבינו חשובה משניהם. (וראה נגעים ט, ג; מחלוקת נוספת עם בני בתירא: "שאלו את רבי אליעזר מי שעלתה לתוך ידו בהרת כסלע... אמר להם: יסגיר! אמרו לו: למה?... אמר להן: לא שמעתי! אמר לו: רבי יהודה בן בתירא: אלמד בו!" וכך גם שם פרק יא, ז; ועיין בפירוש הרמב"ם בשתי משניות אלו, שכתב ברוח הדברים דלעיל).

שמעיה ואבטליון, אכן, נימנו על ה'זוגות' שקיבלו תורה ממשה מדור לדור, ראה רש"י לנזיר (נו, ב): "שמעיה ואבטליון נמנו על ה'זוגות' שקיבלו – מן הנביאים חגי זכריה ומלאכי. ונביאים קיבלו 'הלכה למשה מסיני'". כן כותב הרמב"ם בפירוש המשנה (פאה ב, ו): "הזוגות – ממעתיקי השמועה, כגון... שמעיה ואבטליון". בעניין זה מסכימים הכל, כי מי שיש בידו 'קבלה' ממשה רבינו – 'קבלה' זו עדיפה על דרשות ועל סברות, ולכן, העבירו בני בתירא בענוותם את נשיאות הסנהדרין להלל, הבקי גם בדרשות, גם בסברות, ובעיקר וב'קבלות'.

לא בכדי עמד הלל וקינטר את בני בתירא – חכמי בבל אלה, אשר סמכו על סברתם ועל כוח פילפולם, ולא הלכו כמותו לשמוע את שמעיה ואבטליון. הלל הבבלי, היה לו כוח הסברא כמותם, אך מסר את נפשו על שמיעת ההלכה המקובלת מדור לדור אצל חכמי ארץ ישראל – שמעיה ואבטליון, מתוך אמונה ודיעה, כי ה'קבלה' ממשה חשובה יותר למורי הוראה של הדור. מסירות נפש זו מתוארת ביומא לה, ב: ש"עלה ונתלה וישב על פי ארובה כדי שישמע דברי אלהים חיים מפי שמעיה ואבטליון... ומצאו עליו רום שלש אמות שלג... ואמרו: ראוי זה לחלל עליו את השבת". בזכות שקידתו לאסוף את כל הקבלות והמסורות שבידם, שמע מפיהם את ההלכה בדבר קיום מצות הקרבת קרבן פסח בשבת, וכך זכה, שיושיבו אותו חכמי הדור על כס הנשיאות.

בכך מתיישבת תמיהה גדולה, שעסקו בה הפרשנים, מדוע מונים חז"ל במסכת אבות חמישה 'זוגות' בלבד, כגון: יהודה בן טבאי ושמעון בן שטח, שמעיה ואבטליון, הלל ושמאי. ואילו בני בתירא שהיו נשיאים לפני הלל ושמאי לא נימנו כחוליה בשרשרת ה'זוגות'? ומן האמור לעיל התשובה מתבררת. כי ייחודם של ה'זוגות' הוא בכך, שהיו

בגדר 'מקבלים', שקיבלו את ה'קבלה' ממשה רבינו ומסרו אותה לדורות הבאים, ואילו בני בתירא, היו אנשי 'סברא' בלבד, לפיכך לא נימנו עמהם.

ומכאן חזרה לענייננו, דומה, שלא מצינו היום מי ש"נתלה בארובה" כדי לשמוע קבלות שנמסרו מפי משה רבינו, והכל אצים ורצים אל הסברא והפילפול בדברי ראשונים ואחרונים לחדש הלכות, והמעייין בדברים, פעמים שאינו מוצא קשר לאיזו קבלה שעברה ממשה עד דורנו. גם שיטת הדרשה על פי שלש עשרה מידות שיסודן בסיני – כדעת הגאונים, כמו רב שרירא גאון, וכן הראשונים, הרמב"ם, רש"י ואחרים – אף זו נעזבה ונשתכחה. מכאן חשיבותו של הספר שלפנינו לברר את הדברים בשורשם ואת היחס שבין המסורת מסיני לבין לימודם של חכמים, ולנסות ולהחזיר עטרה ליושנה. אין לנו, אפוא, אלא לברך ולאחל, שיזכה המחבר להציג שיטה ברורה, שתהיה נר לרגלם של לומדים ופוסקים, שיטה אשר תשמש בבוא היום את חכמי ישראל העתידים לשבת בלשכת הגזית, במקדש שיבנו ישראל במהרה בימינו, ויתקיים בנו הפסוק: "כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים".

תלווה אותך ברכת הורים

יפוצו מעיינותיך חוצה

להגדלת תורה מסיני ולהאדרתה לדורות עולם

ישראל אריאל

הסכמה

הרב יעקב אריאל שליט"א

רב העיר רמת גן

לכבוד

הרב שמואל אריאל שליט"א

שו"ב

"משה קיבל תורה מסיני ומסרה ליהושע". המסורת הרצופה של התורה שבע"פ מתחילה בהלכה למשה בסיני ונמשכת מדור לדור עד ימינו אנו. כמוה כחוט שדרה המעביר חיים מהמוח לכל חלקי הגוף. נתק חלילה של חוט חיים זה גורם לשיתוק הגוף.

אשר נתן לנו את תורתו וחיי עולם נטע בתוכנו. מפרש הטור ש"תורתו" היא תורה שבכתב "וחיי עולם נטע בתוכנו" הם תורה שבע"פ שהיא הפרשנות הצמודה לתורה שבכתב. התורה שבכתב היא האותיות התושבע"פ היא התנועות המניעות את האותיות ומאפשרות את ביטויין והשמעתן. הנטיעה הצומחת של התורה שבע"פ ששריגיה מתפשטים על כל תחומי החיים הפרטיים והציבוריים של עם ישראל היא המשך חי ורציף של התורה שבכתב וכלי פרשנותה.

לכן חקר השתלשלותה של התורה שבע"פ הוא נושא חיוני להבנתה.

אומנם מעטים מהלומדים עוסקים בו. ולצערנו ידים חיצוניות מנסות לחדור את הקודש פנימה ולפרשו בפנים אחרות שלא כדרכה של תורה המסורה לנו מדורי דורות. לכן היא הנותנת, יפה עשית שהתמסרת לנושא חשוב ויסודי זה, ולהאירו באורה של תורה.

ה' יאיר פניו אליך וישם לך שלום.

בברכת התורה

הרב יעקב אריאל
הרב הראשי לרמת-גן

הרב יעקב אריאל
הרב הראשי לרמת-גן

הסכמה

הרב שמואל טל שליט"א

ראש ישיבת תורת החיים

יד בנימין, ד.ג. עמק שורק, מיקוד 76812
טלפון: 08-8691696 פקס: 08-8691734

ב"ה, תמוז ה'תשע"ד לסדר יזל מים מדליו

מכתב ברכה

ראה ראיתי עלים לתרופה אשר אסף איש טהור הרב שמואל אריאל שליט"א, ר"מ בישיבת עתניאל ת"ו, ספר 'נטע בתוכנו', בו מלבן הרב המחבר בטוב טעם ודעת, מתוך יראה וחכמה, סוגיות רבות וחשובות העוסקות ביסודות תורתנו הקדושה שבעל פה המקובלת בידינו ומסורה לנו מפי חכמי הדורות עד למשה רבנו עליו השלום שקיבלה מפי הגבורה מסיני.

את הכל עשה יפה בעטו, גלייה לדרעיה ונפל נהורא בי מדרשא, ויהי רצון שהספר יתקבל בברכה על ידי רבנן ותלמידיהון, ומכוחו תרבה דעת אמונה בישראל. ואחתום בברכה של חיבה לרב המחבר שיזכה לישב על התורה ועל העבודה בנחת ובשמחה ויפוצו מעינותיו חוצה להגדיל תורה ולהאדירה.

החותם לכבוד התורה ולומדיה

טל

שמואל טל - ראש הישיבה

הסכמה

הרב אליעזר מלמד שליט"א

הר ברכה

רב הישוב וראש הישיבה

ט"ז שבט תשע"ז

מלאכה גדולה וחשובה נטל על עצמו הרב שמואל אריאל שליט"א, לאסוף וללכך את דברי התלמוד הראשונים והאחרונים על תורה שבעל פה, על שני פניה, שאף בהם יש בחינת תורה שבכתב ותורה שבעל פה. בחינת ה'בכתב' הן המסורות הצמודות לפירוש הפסוקים והמסורות המבארות את דרכי קיום המצוות, ובחינת ה'על פה' הן דרכי הלימוד והדרוש בפסוקי התורה.

התפישה הפשוטה של כל לומד תורה לשמה, שהתורה כולה, על כל חלקיה ומדרגותיה, תמימה. הוראה אחת שלימה, קבועה וקיימת. לאחר שיתחיל להעמיק חקר בחלקיה וענפיה השונים, הוא עלול להביט אל התורה באופן חלקי וקטוע, מזווית אחת מסוימת שמסתירה את הצדדים השונים, ומתוך כך הוא עלול לקצץ בנטיעות או בענפים. אולם לאחר שישלים את השלמת הלימוד כולו, שוב תחזור התמונה השלימה להבהיק, והפעם באופן עשיר מגוון, מלא משמעויות, שכולן מפרות ומשלימות את התמונה. אז התמונה הקבועה והקיימת של התורה תתמלא חיים, ואם ימשיך ללמוד לשמה, יזכה שתורת ה' תהיה גם תורתו - חיי עולם נטע בתוכנו.

המעמיק בסוגיה גדולה זו של מסורת תורה שבעל פה, יכול להבין שאף שבנושאים שונים מוזכרות דעות קוטביות, באמת אלו ואלו דברי אלוקים חיים, והדעות השונות משלימות זו את זו. אדרבה דווקא מתוך ריבוי הדעות, ניתן להבין שבסוגיה גדולה שכזו יש בחינות רבות ושונות, ולכל דעה מקום ובחינה. שכן מדובר בתורת חיים, שכל האורות שבה מאירים ומבהיקים יחד, פעם גוון זה בולט יותר ופעם גוון אחר, לפי העניין המקום והזמן. לכן נושא זה כולל גם יסודות אמונה מפנימיות התורה, כפי שהזכיר המחבר מדברי מהר"ל, השל"ה, רבי צדוק הכהן מלובלין ומרן הרב קוק.

ראוי הוא הרב שמואל אריאל שליט"א ליטול על שכמו עבודה חשובה שכזו. מן השמיים זיכוהו בהבנה טובה וזיכרון עצום, ומתוך שקידה רבה התעלה ונעשה בקיא בש"ס ובפוסקים, ומתוך כך יכול היה ללבן סוגיות אלו שמקיפות את כל הש"ס והפוסקים וספרי המחשבה. מאביו הגדול, הרב ישראל אריאל שליט"א, ראש מכון המקדש, שבוער כולו במסירות נפש באהבת התורה, העם והארץ, למד להציב חזון גדול כפי הראוי ללומדי תורת ארץ ישראל. מבתי המדרש שבהם התגדל בתורה, למד להתבונן על מכלול הדברים והדעות ולקבל האמת ממי שאמרה. ובזכות ענוותנותו ויושרו, זכה לאסוף את הדעות השונות ולסדרן ולבררן בטוב טעם ודעת. יהי רצון שיזכה להשלים את תוכניתו המלאה בחלקים הנוספים.

בברכה רבה

אליעזר מלמד

ברכת ראש הישיבה

הרב רא"ם הכהן שליט"א

בס"ד, ימי הכיסופים לבניין הבית השלישי, תשע"ז

הרב שמואל אריאל שליט"א לומד ומלמד שנים רבות בבית הוועד בעתניאל, משנתו של הרב שמואל הינה קב ונקי, סדורה מקיפה ובהירה. ברוך ה' זכינו ובשנים האחרונות לן הרב שמואל בעומקה של הלכה בבית מדרשנו, והעמיק בבירור יסודות תורה שבעל פה, וספר זה הוא פרי עמלו וחידושו. ספר זה מקיף וסוקר לעומק ולרוחב את המקורות ואת השיטות השונות בדרכי גילוייה של תורה שבעל פה.

בספר מוצג בבהירות ובדיוק רב המתח וההשלמה שבין שתי דרכים עיקריות להבנת מהותה של התורה שבעל פה:

הדרך האחת מדגישה את מקור כל התפרטות ההלכה כיונק באופן ישיר מגילוי ה' במעמד הר סיני. לדרך זאת מצינו כמה מקורות מרכזיים בדברי חז"ל, כשאחד הבולטים שבהם הוא דברי הגמרא בברכות (ח ע"א):

ואמר רבי לוי בר חמא אמר רבי שמעון בן לקיש: מאי דכתיב (שמות כ"ד)
”ואתנה לך את לַחַת האבן והתורה והמצוה אשר כתבתי להורותם” לחות - אלו

עשרת הדברות, תורה - זה מקרא, והמצוה - זו משנה, אשר כתבתי - אלו נביאים וכתובים, להורותם - זה תלמוד; מלמד שכולם נתנו למשה מסיני.

הגמרא מדגישה שכלל התורה שבעל פה, המשנה והתלמוד כולם ניתנו למשה מסיני. עקרון דומה עולה במדרשים נוספים, כדוגמת דברי המדרש בשמות רבה (פרשה מז) הכולל: "אפילו מה שהתלמיד שואל לרב אמר הקב"ה למשה באותה שעה". ועוד מקורות רבים כפי שמפרט הרב שמואל בפירוט רב.

הדרך השנייה מדגישה את הדרישה של חכמים בתורה שבעל פה הלכות חדשות שהיו גנוזות בסיני והתגלו אח"כ על ידי חכמי תורה שבעל פה במשך הדורות. מקור מרכזי המשקף עמדה זאת הם דברי הגמ' במנחות (כט ע"ב):

...בשעה שעלה משה למרום, מצאו להקב"ה שיושב וקושר כתרים לאותיות, אמר לפניו: רבש"ע, מי מעכב על ידך? אמר לו: אדם אחד יש שעתידי להיות בסוף כמה דורות ועקיבא בן יוסף שמו, שעתידי לדרוש על כל קוץ וקוץ תילין תילין של הלכות. אמר לפניו: רבש"ע, הראהו לי, אמר לו: חזור לאחורך. הלך וישב בסוף שמונה שורות, ולא היה יודע מה הן אומרים, תשש כחו; כיון שהגיע לדבר אחד, אמרו לו תלמידיו: רבי, מנין לך? אמר להן: הלכה למשה מסיני, נתישבה דעתו...

פשטות הגמרא היא שמשה לא הבין את תורתו של ר' עקיבא, וממילא מובן שמדובר בקומה חדשה שמגלה ר' עקיבא בתורה, קומה חדשה היונקת מכתר תורה שניתן למשה רבינו אך לא בורר על ידו. החידוש לא ניתן לו אבל הכתר ניתן וכל זה רק על מנת שר' עקיבא יוכל לחדש בו. (אמנם רש"י על אתר מבאר שמשה לא הבין מפני שעדיין לא ניתנה תורה, אולם פשטות הגמרא מחזקת את העמדה שחידושיו של ר' עקיבא הם חידושים שלא התגלו למשה בסיני, וכך באר המהר"ל מפראג ועוד מגדולי עולם ואכמ"ל).

בראיה שטחית, הדרך השנייה, אותה חשף הרב שמואל במקורות רבים, ממקדת את התורה רק באדם, ועלולה להתפרש כדרך המנותקת מהקב"ה. ברם, לענ"ד המבט על דרך זו צריך להיות שונה - מסירת התורה שבעל פה לאדם היא היא דרך גילוי דבר ה' ורצונו. דרישת החכמים היא בגדר "ואשים דברי בפיך" כדברי הזהר הקדוש בהקדמה (דף ד ע"ב):

ר' שמעון פתח (ישעיה נ"א) "ואשים דברי בפיך" כמה דאית ליה לבר נש לאשתדלא באורייתא יממא וליליא בגין דקודשא בריך הוא ציית לקלהון דאינון דמתעסקי באורייתא ובכל מלה דאתחדש באורייתא על ידא דההוא דאשתדל

באורייתא עבד רקיעא חדא... וכל אינון שאר מלין דאורייתא דמתחדשין קיימין קמי קודשא בריך הוא וסלקין ואתעבידו ארצות החיים... ועל דא כתיב (ישעיה ס"ו) "כי כאשר השמים החדשים והארץ החדשה אשר אני עושה עומדים לפני וגו', עשיתי לא כתיב אלא עושה דעביד תדיר מאינון חדושין ורוזין דאורייתא ועל דא כתיב (שם נ"א) "ואשים דברי בפך ובצל ידי כסיתך לנטוע שמים וליסוד ארץ", השמים לא כתיב אלא שמים.¹

הזוהר נותן עוצמה גדולה לתורה המתחדשת מחכמתו של כל אחד ואחד, לפי תיאור זה חידושי התורה בוראים שמים חדשים ועולמות חדשים. תיאור זה מלמד שדווקא החידושים הגדולים המתגלים בלימוד התורה האיש, הם גדולים יותר ומשמעותיים יותר מאשר חיפוש המקור לבדו. דבריו היסודיים של הזוהר הקדוש מובאים גם בהקדמתו של בעל קצות החושן, שמפרש דרכם דווקא את המקור שהבאנו לתפיסה הרואה במסורת את עיקרה של תורה שבעל פה (הקדמה לספר קצות החושן):

...והאמת כבר היה, אבל הקב"ה בחר בנו, ונתן לנו את התורה כפי הכרעת שכל האנושי ואע"פ שאינו אמת, וא"כ המחדשו הוא חידוש גמור, רק שיהי' אמת בהכרעת שכל האנושי. וזו שהראה הקב"ה למשה כל מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש, כי נתחדשו הדברים על פי התלמיד המחדשו...

ר' אריה ליב הכהן הלר חוקר - כיצד "השקר" של האדם המוגבל בורא עולמות? והוא מיישב שהאמת נבחנת בכלים האנושיים וכלים אלו בוראים עולמות. לדבריו הקב"ה לא מראה למשה את חידושי התלמיד בגלל שהתלמיד למד אותם ממשה, אלא להיפך הקב"ה האזין לאמת היוצאת מפי התלמיד וחקק את הדברים בתורתו. זו היא הגישה המוצגת בספר – ההתבוננות המעמיקה של חכמי ישראל בכל תג ותג של התורה יוצרת גילויים חדשים, אך בעצם זו הוצאה לאור של הצפון והגנוז בתורת ה' הנתונה בסיני.

1 תרגום: כמה שיש לו לבן אנוש להשתדל בתורה יום ולילה בגלל שהקב"ה מאזין לקולם של אלו שעוסקים בתורה, ובכל מילה שמתחדשת בתורה על ידו של מי שהשתדל בתורה עושה (= הקב"ה) רקיע אחד... וכל אותם שאר מילים של תורה שמתחדשים נעמדים לפני הקדוש ברוך הוא ועולים ונעשים ארצות החיים... ועל זה נכתב (ישעיה ס"ו) "כי כאשר השמים החדשים והארץ החדשה אשר אני עושה עומדים לפני וגו', עשיתי" לא כתוב אלא "עושה", שעושה תדיר מאלו החידושים וסודות התורה. ועל זה נכתב (שם נ"א) "ואשים דברי בפך ובצל ידי כסיתך לנטוע שמים וליסוד ארץ", "השמים" לא כתוב אלא "שמים"...

הרב שמואל קרא לספר "נטע בתוכנו", וכפי שראינו הזוהר ביאר שדברי התורה המתחדשים הם "נוטעים שמים וארץ". מקור שם זה הוא ברכת התורה שאנו מברכים כל יום, וכך מבאר אותה הטור (או"ח סימן קל"ט):

...אשר נתן לנו תורת אמת וחיי עולם נטע בתוכנו, פי' "תורת אמת" היא תורה שבכתב, "וחיי עולם נטע בתוכנו" היא תורה שבע"פ, דכתיב (קהלת יב) "דברי חכמים כדרבונות וכמסמרות נטועים".

תורה שבעל פה מוגדרת כחיי עולם הנוטעים בתוכנו. בנוסח התימנים מברכים: "וחיי עולם נטעה בתוכנו". כלומר שהקב"ה נטע את התורה בקרבנו. תורה שבעל פה אינה תורת האדם המנותקת מקב"ה אלא יש לראות בה גרעין של דבר ה' הצומח על ידי האדם. גילוי זה נחשב לגדול אף יותר מגילויים של הנביאים, כפי שמגדירה הגמרא במסכת בבא בתרא (יב ע"א):

אמר רבי אבדימי דמן חיפה: מיום שחרב בית המקדש, ניטלה נבואה מן הנביאים וניתנה לחכמים. אטו חכם לאו נביא הוא? הכי קאמר: אף על פי שניטלה מן הנביאים, מן החכמים לא ניטלה. אמר אמימר: וחכם עדיף מנביא.

הגמרא מגדירה שהחכמה גם היא "נבואה", החכמה האנושית בקריאת התורה ובהבנתה כפי שהיא מתחדשת בכל דור היא למעשה גילוי דבר ה' הגדול אף מהנבואה. וכך מבאר הרמב"ן בחידושיו על הגמרא שם:

הכי קאמר: אף על פי שנטלה נבואת הנביאים שהוא המראה והחזון, נבואת החכמים שהיא בדרך החכמה לא נטלה, אלא יודעים האמת ברוח הקדש שבקרבם.

רוח הקודש נמצאת בתוך קרבם של חידושי החכמים. יסודות אלו מבוארים בשער רוח הקודש של האר"י ומפותחים וערוכים באורות הקודש ואין כאן המקום להאריך. הדיוק והביאור היסודי שערך הרב שמואל בצדדים השונים של השאלה חושפים מחד את עומק רוח הקודש שבחידושי התורה, ומאידך את הכמיהה לחיבור עמוק לדבר ה' שהתגלה בסיני ובזרם שמים חדשים בכל דור.

אני מברך את הרב שמואל אריאל בברכת כהן באהבה שימשיך להאיר את גילוי התורה האלוקית על פני מימד הזמן. ונתפלל שהקב"ה יחזיר את שכינונו לציון, ונזכה לראות את הסנהדרין היושבת בלשכת הגזית סמוך לשכינה ומגלה את דבר ה' בכל יום ויום. הלומד מתלמידיו יותר מכולם,

רא"ם הכהן

ברכת ראש הישיבה הרב בני קלמןזון שליט"א

מכתב שמחה וברכה

לתלמידי היקר, חברי הטוב, מורי ורבי הגאון הרב שמואל שליט"א.

כאשר תלמיד מגיע להוראה יש שמחה גדולה למורה. כאשר יש תלמיד שממשיך והופך לשותף של המורה השמחה גדלה עוד יותר. לעיתים זוכה המורה לשמחה הגדולה ביותר: ללמוד תורה ויראת שמים מתלמידו לשעבר.

כך זכיתי ללמוד הרבה מתורתו של ר' שמואל שלנו אשר ברוחב ידיעתו ובשיטתיות יסודית עוסק בשאלות היסוד של תורתנו הקדושה, ובכללן השתלשלות תורתו - נובלות חכמתו של השי"ת בעולם לאורך הדורות.

יש ספרים שמנסים להוסיף יראת שמים בדרך שאיננה כוללת שאיפה לברר כל סוגיה עד תומה, בדרך של התעלמות וצמצום העיסוק בסוגיות 'בעייתיות'. לעיתים שכרם יוצא בהפסדם. מולי ראיתי ספר מחויב לאמת, בישירות מלאה, בגילוי נאות ובעומק מחד גיסא, ומרבה ומוסיף בכבוד שמים ובכבוד התורה מאידך גיסא. ושכרו מרובה.

דרכו של בית המדרש בעתניאל היא החתירה לאמת, גם אם פנים רבים לה וגם אם מטבעו של בית מדרש יש בו ויכוחים ודיונים. מלחמה נהדרת על גילוי פניה של התורה.

מלחמה שאין עמה קנאה ותחרות, מלחמה שלא רק 'את והב בסופה' – אהבה בסופה, אלא גם אהבה בתחילתה. שמחה גדולה שיש בכל ויכוח חי וחריף בשיעורים הכלליים שלי. שנים הרבה הרב שמואל ואני לומדים ביחד. מסכימים ולא מסכימים אבל תמיד מחכימים ושמחים. האמת הולכת מתבררת ומזוקקת לאחר כל דיון. גם ביחס לספר זה, אאחל לך שיישמעו תורותיך, ויסכימו אתך לעיתים, ויתווכחו אתך לעיתים כדרכה של תורה וכדרכם של יהודים בני חורין ובעלי נפש סגולית ייחודית.

מו"ר הרב זצ"ל לימדנו שעיסוק בכללי התורה הוא מסימני הגאולה. יתן השם יתברך לכולנו גילויים גדולים, ונגלה יחד בעזרת השם במהרה בימינו כי כל תורתנו האישית המצומצמת היא יחסית שטחית וחלקית כנגד אורו הגדול של משיח.

אני מאחל למורי ורבי שליט"א שילמדו הרבה בספר יסודי זה, יסכימו איתו ויתנגדו לו כדרכה של תורה, מתוך אחדות ואחוה.

באהבה ובשמחה

בנימין יוסף קלמנזון - עתניאל